

DEĞERİN ONTOLOJİK STATÜSÜ İLE DEĞER YARGILARININ DEĞİŞKENLİĞİ ÜZERİNE FELSEFİ BİR DEĞERLENDİRME

A PHILOSOPHICAL EVALUATION OF THE ONTOLOGICAL STATUS OF VALUE AND THE VARIABILITY OF VALUE JUDGMENTS

Dilan BAYHAN

Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi, dbayhan071@gmail.com

Mardin / Türkiye

ORCID: 0000-0001-7287-9198

ÖZET

İnsan, varoluşunu değerler aracılığıyla anlamlandırır ve kendisini belirli ilkesel yönelimler doğrultusunda konumlandırır. Bu çerçevede değer ile değer yargısı arasında kurulacak ayırım, felsefi çözümleme açısından belirleyici bir öneme sahiptir. Zira değer, ontolojik düzlemde ilkesel bir süreklilik ve bütünlük arz ederken; değer yargıları tarihsel, kültürel ve bireysel koşullara bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. İyi, güzel, doğru ve fayda gibi temel değer kategorileri, insanın hem düşünsel hem de pratik yaşamını şekillendiren asli eksenler olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu değerlere ilişkin algı, yorum ve uygulama biçimleri farklı toplumsal ve bireysel bağlamlarda çeşitlenebilmektedir. Özellikle “iyi” değeri, tekil ve üst bir ilke olarak kabul edilse de, ‘iyi’ye ilişkin yargılar değişken bir görünüm sergileyebilmektedir. Ayrıca bireyin, değerleri teorik düzlemde bilmesine rağmen, eylemlerini her zaman bu bilgilerle uyumlu biçimde gerçekleştirememesi, değer ile pratik yaşam arasındaki gerilimi görünür kılmaktadır. Bu bağlamda değer problemi, yalnızca değerlerin varlığını değil; aynı zamanda onların kaynağını, teşekkülünü ve farklılaşan değer yargıları karşısındaki ontolojik statüsünü sorgulayan temel bir felsefi mesele olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Değer, Değer Yargısı, Ontoloj, Ahlak, İnsan.

ABSTRACT

Human beings are entities who make sense of their existence through values and position themselves according to certain principled orientations. In this context, the distinction between value and value judgment holds a decisive significance for philosophical analysis. While value itself exhibits a principled continuity and unity on the ontological level, value judgments may vary depending on historical, cultural, and individual conditions. Fundamental value categories such as the good, the beautiful, the true, and the useful emerge as the principal axes shaping both the intellectual and practical dimensions of human life. Nevertheless, the perceptions, interpretations, and forms of application related to these values may differ across various social and individual contexts. In particular, although the good is accepted as a singular and higher principle, judgments concerning what is good may display a variable character. Furthermore, the fact that individuals may theoretically know values but fail to act in accordance with them in practice reveals the tension between value and action.

In this respect, the problem of value should be understood not merely as the acknowledgment of the existence of values, but as a fundamental philosophical inquiry into their source, formation, and ontological status in the face of changing value judgments.

Keywords: Value, Value Judgment, Ontology, Ethics, Human Being.

Giriş

‘Değer bir şeyin önem ölçüsünü gösteren, onu anlamlı, istenir, faydalı veya ilgi konusu haline getiren özellik ya da nitelik. İnsanın ilgisinin odağında bulunan, onun peşinden koştuğu dört temel şey olduğunu göre, dört ayrı değer türünden söz etmek gerekir. Onu ilgilendiren bu dört şey, doğruluk veya hakikat, ‘iyi’lik, güzellik ve faydadır.’(Cevizci, 2012: 12).

Değerlerin göreceli olduğu yönündeki kanaat, çoğu zaman bireysel ya da toplumsal tercihlerde gözlemlenen farklılıklardan hareketle temellendirilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken temel husus, değişime konu olanın bizzat değer kendisi değil, değer yargıları olduğudur. Zira değer, bir şeyin önemini, anlamını ve yönelim kazandırıcı niteliğini ifade eden daha kökensele bir kategoriye işaret ederken; değer yargıları bu değer belirlenmiş tarihsel, kültürel ve toplumsal bağlamlarda aldığı somut biçimleri temsil eder. Değer yargılarında ortaya çıkan farklılıklar; kültürel yapı, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik koşullar, tarihsel deneyimler ve toplumsal kurumların etkisiyle şekillenir. Bu bağlamda değer yargıları, insanın içinde bulunduğu anlam dünyasının bir yansıması olarak belirir. Dolayısıyla farklı toplumlarda ya da aynı toplumun farklı dönemlerinde ‘iyi’, doğru, güzel ve faydalı olanın içerik bakımından değişiklik göstermesi, değer özsel yapısının değiştiğini değil; onun yorumlanma biçimlerinin farklılaştığını gösterir. Değer ile eylem arasındaki uyum ya da çatışma ise insanın arzu, çıkar, korku ve beklentileriyle yakından ilişkilidir. İnsan, çoğu zaman savunduğu değeri pratik yaşamında tutarlı biçimde gerçekleştiremez. Bu durum, değer bilgisinin varlığı ile değerli olanı gerçekleştirme iradesi arasındaki gerilimi ortaya koyar. Başka bir ifadeyle insan, değeri teorik düzlemde kabul etse de eylem düzeyinde farklı motivasyonlara yenik düşebilir. Bu da etik alanda sıkça tartışılan “bilmek” ile “yapmak” arasındaki ayrımı gündeme getirir. Değer yargılarının bireysel mi yoksa toplumsal mı olduğu sorusu ise çift yönlü bir yapı arz eder. Bir yandan birey, kendi bilinç ve deneyim dünyasında değer yargıları üretir; diğer yandan bu yargılar, içinde bulunduğu kültürel ve toplumsal sistem tarafından biçimlendirilir. Bu nedenle değer yargıları ne tamamen bireysel ne de bütünüyle toplumsaldır. Aksine, birey ile toplum arasındaki dinamik etkileşim alanında oluşur.

Geçmişten bugüne kadar “iyi” değeri üzerine yapılan tartışmalar, değer probleminin felsefi düşünce içindeki sürekliliğini ortaya koymaktadır. ‘İyi’ değeri ele alındığında, onun kendi içinde birden fazla boyutu barındırdığı görülmektedir. Bu nedenle “iyi”nin kavramsal analizi, öncelikle onun “kötü”den ayrıştırılmasını gerektirmektedir. Zira bir şeyin “iyi” olarak nitelendirilebilmesi, karşıtıdan bağımsız düşünülemez. Bir şeyin ‘iyi’ olabilmesi için ise bu nitelendirmenin bireysel yargılardan bağımsız bir temele dayanması gerekir. Aksi takdirde “iyi”, kişisel tercihlere ya da toplumsal kabullere indirgenmiş olur. Oysa değer olarak “iyi”, bireyden bireye ya da toplumdan topluma değişkenlik göstermeyen, daha genel ve ilkesel bir zeminde temellendirilmelidir. Bir eylemde bulunurken ‘Ya herkes böyle yaparsa?’, ‘Bir başkası aynısını sana yapsa hoşuna gider mi?’(Nutall, 2011: 28) gibi soruları göz önünde bulundurursak o zaman genelgeçer ilkelere sahip olabiliriz. Aksi hâlde, değer yargılarının değişmesiyle birlikte farklı düşünce biçimleri de ortaya çıkar. Bir eylemin değer yargılarıyla uyduğunun söylenebilmesi için kişisel zevklerin bir kenara bırakılarak isteme ve tercihlerin belirli bir yarar gözetmeksizin herkes için eşitlik ilkesine dayanması gerekmektedir. Bu anlamda değer yargıları yalnızca dinî bir otoriteye dayanmaz; aynı zamanda rasyonel temellendirme içinde de bir gerçeklik taşır. Zira nedenler ile sonuçlar arasında, değer tanımına uygun biçimde rasyonel bir bağlantı kurulduğunda evrensel yargılara ulaşmak mümkün olur. Bir tercihte bulunurken üst değer dikkate alınması ya da değerler hiyerarşisinde “iyi”nin “fayda”dan daha üstün kabul edilerek seçim yapılması, insanı daha üst bir tümel düzleme taşır. Çünkü fayda her zaman genelgeçer bir ölçüt sunmaz.

Aksine gelecekte pişmanlık ve üzüntü gibi sonuçlara yol açabilir. Bununla birlikte, faydayı esas alan düşünürler de bulunmaktadır, bu yaklaşım ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır. Geçmişten bugüne değer konusunu sorgulayan düşünürler, bu meseleye ilişkin birden fazla açıklama ortaya koymuştur. Ortaya çıkan fikirlerin ve bu fikirler arasındaki çatışmaların temelinde, düşünürlerin yaşadıkları dönemin problemleri ve bu problemleri ele alırken yöneldikleri hedeflerin artık salt bir değer olmaktan uzaklaşması yer almaktadır. Bu durum, değer meselesini daha da güç ve karmaşık bir hâle getirmektedir. Sokrates, erdem ile bilginin birbirinden ayrı olmadığını savunur; bununla birlikte akli yücelterek geleneğin otoritesinin geri plana bırakılması gerektiğini ileri sürer. Ona göre bilgi insanı doğru eyleme yönlendirir, bilgisizlik ise yanlış eyleme sevk eder. Ahlaki eylemlerin kaynağını bilgiye dayandıran Sokrates, ‘iyi’ olanın aynı zamanda doğru olduğu sonucuna ulaşır. Ayrıca ‘iyi’, güzel ve yararlı kavramlarının bilen kişi için özdeş anlamlar taşıdığını ifade eder. Bu değerler onun düşüncesinde eşit derecede önemlidir. Sokrates, bilgisizliğin kötülüğe yol açtığını savunarak, bireyin bilerek ve isteyerek kötülük yapmayacağı sonucuna varır. Bu çerçevede insanın doğasında kötülük değil, ‘iyi’lik bulunduğunu ileri sürer.(Arat, 4). Söz gelimi hiçbir toplum, kötülük yapan, vicdansızlık temelinde eylemde bulunan ya da şiddet uygulayan birini onaylamaz; buna karşılık cömert, dürüst ve ‘iyi’ olan kişi takdir edilir. Bu durum, değerlerin toplumsal bilinçte belirli bir yönelime sahip olduğunu gösterir. Mutluluk kavramı da değer ilkelerine dayanarak şekillenmelidir; aksi hâlde kısa vadede haz veren tercihler, ilerleyen süreçte mutsuzluğa yol açabilir. Sokrates, mutlu olmanın yolunun erdemden geçtiğini savunur. Ona göre insan mutluluğa (eudaimonia) ancak erdemli bir yaşamla ulaşır. Bilgelikten doğan bilgi, insanı ‘iyi’ye yönlendirir ve ‘iyi’ sonucunda mutluluk gerçekleşir. Platon ise hocasının ortaya koyduğu mutluluk anlayışını çıkış noktası olarak en yüksek iyi’nin mutluluk olduğunu ileri sürer ve insanın bu amaca ulaşmak için yaşamda nasıl bir yol izlemesi gerektiğini tartışır. Platon, ‘iyi’ kavramını yalnızca bireysel düzlemde değil, toplumsal bağlamda ele alır; zira ‘iyi’, herkes tarafından arzu edilir. Erdem toplumsal uyumu sağlarken kötülük bu uyumu bozar. İnsan erdemli olduğu ölçüde özgürlüğe ulaşır; aklın egemen olduğu bir yaşam erdemi mümkün kılar. Buna karşılık tutkularının esiri olan birey huzursuz ve mutsuz olur (Erdem, 2011: 198-200). Çünkü haz ve tutkulara göre yapılan tercihler, zamanla farklı duygusal durumlara dönüşebilir. Bu nedenle aklın daha üst bir konumda yer alması gerekir. Platon’un yaşadığı dönemde Sofistler, faydayı temel alan bir bilgi anlayışını savunmuşlardır. Sokrates’in ölümünde etkili olan bu düşünsel ortam karşısında Platon, faydacı ve görelî bilgi anlayışına eleştirel bir tutum geliştirmiştir. Bu tepki eylemsel değil, düşünsel ve kuramsal bir nitelik taşır. Protagoras’ın yarar ile ‘iyi’yi özdeşleştiren yaklaşımına karşı çıkan Platon, insanı “her şeyin ölçüsü” olarak gören ve bu doğrultuda değerlerin kişiden kişiye değişebileceğini savunan Protagoras’ı eleştirmiştir. Zira bu anlayış, değerlerin görelî hâle gelmesine ve evrensel bir ölçütün ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Platon ise Yasalar’da her şeyin ölçüsü olarak insanı değil, Tanrı’yı temele yerleştirir. Böylece değerlerin kaynağını değişken insan yargılarında değil, aşkın ve değişmez bir ilkede temellendirir. Platon, değişmeyen ve genelgeçer nitelikte olan iyi ideasını tüm varlık alanının üzerinde konumlandırır. İyi ideası, diğer ideaların bilinebilirliğini ve varlığını mümkün kılan en yüksek ilkedir. Bu bağlamda Platon, ‘iyi’yi güneş ile benzeştirir: Güneş, gözün görmesini ve nesnelerin görünür olmasını nasıl sağlıyorsa, iyi ideası da aklın bilmesini ve varlıkların anlaşılmasını mümkün kılar. Gözün duyulur dünyadaki işlevi ne ise, iyi ideası da kavranabilir dünyada o işlevi görür. Böylece ‘iyi’nin, hem bilgi hem de varlık açısından temel ve belirleyici ilke olduğu ortaya konur (Erdem, 2011: 198-200). Platon’un öğrencisi Aristoteles ise Nikomakhos’a Etik’te her insanın ‘iyi’yi amaçladığını, ancak herkesin bu amaca aynı ölçüde ulaşmadığını belirtir. Ona göre tüm eylemler bir ‘iyi’ye yönelir; fakat nihai amaç “mutlak ‘iyi’ye ulaşmaktır. Mutlak ‘iyi’, iki bakımdan açıklanabilir: Birincisi kişiden kişiye değişmeyen, ikincisi ise zaman içinde farklılık göstermeyen bir ‘iyi’ anlayışıdır. Aristoteles üç tür ‘iyi’den söz eder: haz, fayda ve erdem. Bununla birlikte haz ve fayda, nihai ve mutlak ilke olma niteliği taşımaz. Aristoteles’e göre insanı diğer canlılardan ayıran temel özellik logos’a, yani akla sahip olmasıdır. Bu nedenle insan davranışlarının ölçütü de logos olmalıdır.

Akla uygun olan davranış aynı zamanda fazilete uygun olmalıdır. Bu çerçevede erdem, insanın kendine özgü işlevini akla uygun biçimde yerine getirmesiyle gerçekleşir. Aristoteles, erdeme ulaşmak için hazza dayalı yaşamdan uzak durulması ve aklın esas alınması gerektiğini savunur. Zira bedensel hazlar geçicidir; insana anlık bir mutluluk verir, ancak sonrasında acı ve pişmanlık doğurabilir. Buna karşılık akla dayanan erdemli yaşam, daha kalıcı ve bütünlüklü bir mutluluğu mümkün kılar (Aristoteles, 1997: 26). Aristoteles, ölçülülüğü açıklarken aşırılık ve eksiklik konularına değinir. Bu bağlamda da karakter ve düşünce erdeminden söz eder.

‘Eğer her bilim kendi işini ortaya bakarak ve işlerine buna göre yön vererek ‘iyi’ biçimde gerçekleştiriyorsa (bu nedenle, aşırılık ve eksiklik olumluyu bozduğu ‘orta olma’ ise onu koruduğu için, kendilerine eklenecek ya da onlardan alınacak bir şey olmayan ‘iyi’ işler deriz; dediğimiz gibi sanatçılar bunu gözeterik çalışır), erdem de eğer doğa gibi her sanattan daha kesin ve ‘iyi’ ise, ortayı hedef edinmek olsa gerek. Kastettiğim karakter erdemidir.’ (Aristoteles, 1997: 32).

Aristoteles, karakter erdeminin her şeyin aşırı uçlarında değil, her edimin orta noktasında bulunduğunu savunur. Ona göre erdem, eksiklik ile aşırılık arasındaki ölçülü dengeyi ifade eder; bu nedenle ahlaki yetkinlik, uç davranışlardan kaçınarak “orta”yı bulmakla gerçekleşir. Düşünce erdemleri bağlamında ise bilgeliği en yüce değer olarak konumlandırır. Ruhun akla ilişkin eylemleri, düşünce erdemlerinde ortaya çıkar ve insanın teorik yetkinliği bu alanda şekillenir. Bununla birlikte karakter erdemi de akıldan bağımsız değildir. Bir kimse karakter erdemi tercih ediyorsa, bu tercih aklı bir yönlendirmeyi içerir. Dolayısıyla Aristoteles’te ahlaki erdem ile akıl arasında zorunlu bir bağ bulunmaktadır; karakter erdemi, aklın rehberliği olmaksızın ortaya çıkmaz (Aristoteles, 1997: 120-122). Aristoteles, ‘iyi’ye yönelme isteğinin insan doğasında bulunduğunu savunur; ona göre bu temel yönelim ortadan kalktığına, insan davranışlarının ölçütü olarak haz ve fayda ön plana çıkar. Dolayısıyla ‘iyi’ye yönelik doğal eğilim, insan eylemlerinin daha yüksek bir amaca yönelmesini mümkün kılar. Aristoteles’in ölümünden sonra onu izleyen düşünürlerden Epikuros ise pratik felsefeye ağırlık vermiş ve ahlak felsefesini merkeze almıştır. Epikuros, ahlak anlayışını mutluluk kavramı üzerine temellendirir. Tıpkı Aristoteles gibi, insanı mutlu kılan şeyin akla uygun davranmak olduğunu savunur. Bununla birlikte Epikuros, bilgelik değerini en üst konuma yerleştirir ve onu bütün erdemlerin kaynağı olarak görür. Bu çerçevede bilgelik, insanın doğru seçimler yapmasını ve böylece mutluluğa ulaşmasını sağlayan temel ilke olarak değerlendirilir (Ocak, 2011: 85).

Değer yargıları, Orta Çağ dönemiyle birlikte farklı bir mahiyet kazanır. İnsan aklının merkezde olduğu anlayışın yerini Tanrı fikrinin belirleyici olduğu bir düşünce yapısı alır. Önceki düşünürlerde ‘iyi’, tercih edilmesi ve yönelinmesi gereken en yüksek değer olarak ele alınırken, Orta Çağ’da insan doğasına ilişkin daha farklı bir değerlendirme ortaya konur. Bu dönemde insanın doğası gereği zayıf ve kötülüğe meyilli olduğu düşüncesi öne çıkar. Tanrı iradesi mutlak ‘iyi’ olarak kabul edilir ve değerlerin nihai ölçütü Tanrı’ya dayandırılır. Bu bağlamda Tanrı, insanın kurtuluşunun ve ‘iyi’liğinin kaynağıdır. Orta Çağ’ın önde gelen düşünürlerinden Augustinus, insanın “ilk günah”ı işlemesiyle birlikte ‘iyi’lik düzeninin bozulduğunu ileri sürer. Ona göre evrendeki kötülüğün nedeni Tanrı değil, insanın özgür iradesini yanlış kullanmasıdır. Böylece kötülük, insanın Tanrı’dan uzaklaşmasının bir sonucu olarak temellendirilir (Ocak, 2011: 88-90). Bununla birlikte Augustinus, Tanrı Devleti adlı eserinde insanlık tarihini yalnızca “ilk günah” kavramı üzerinden değil, iki farklı sevgi ve iki farklı şehir anlayışı üzerinden temellendirir. Ona göre Tanrı’ya yönelen sevgi “Tanrı Devleti”ni, kendine yönelen ve dünyevî olana bağlanan sevgi ise “Yeryüzü Devleti”ni oluşturur. Böylece insanlık tarihi, ahlaki ve metafizik bir ayırım çerçevesinde ele alınır.

Orta Çağ’ın önemli isimlerinden biri de Thomas Aquinas’tır. Aquinas, Aristoteles’in eserlerinden etkilenmiş ve özellikle Nikomakhos’a Etik’ten hareketle kendi ahlak anlayışını geliştirmiştir. Aristotelesçi düşüncüyü Hıristiyan teolojisiyle uzlaştırmaya çalışan Aquinas, niyet kavramına özel bir önem atfeder. Ona göre bir davranışın ahlaki değeri yalnızca dışsal eyleme değil, o eylemin arkasındaki niyete de bağlıdır.

Bir davranışın 'iyi' ya da kötü olup olmadığı konusunda tereddüt yaşandığında ise vicdan devreye girer. Vicdanı dinlemek ve ona göre hareket etmek, kişinin 'iyi' ile kötü arasındaki ayrımı daha sağlıklı biçimde kavramasına imkân tanır. Böylece Aquinas'ta akıl, niyet ve vicdan birlikte ahlaki yargının temel unsurları olarak ortaya çıkar (Kenny, 278-279). Aquinas'ın Aristoteles'in izinden gittiği açıkça görülür. Bu durum, Orta Çağ düşüncesinin tekdüze ve bütünlüklü bir yapı arz etmediğini; aksine aynı dönem içerisinde farklı düşünsel damarların varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Dolayısıyla Orta Çağ'ı değişime bütünüyle kapalı bir dönem olarak değerlendirmek doğru değildir. Her ne kadar Orta Çağ'da belirli ve sistematik bir ahlak anlayışı hâkim olmuş ve bu durum öznel fikirlerin yaygınlaşmasını sınırlandırmış olsa da Rönesans ile birlikte düşünsel atmosfer önemli ölçüde değişmiştir. Fikirler daha açık biçimde ifade edilmeye başlanmış, bilimin ilerlemesi ve insanın dünyayı algılama biçiminin dönüşmesi ahlak anlayışını da etkilemiştir. Bu süreçte düşünürler arasında belirgin görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Öte yandan Orta Çağ'daki kurumsal baskı ile Aydınlanma Döneminde değerlerin araçsallaşması ve metalaşması, toplum açısından ciddi ahlaki sorunlar doğurmuştur. Orta Çağ'da aklın geri plana itilerek kilisenin ortaya koyduğu değerlerin sorgusuz kabul edilmesinin beklenmesi, düşünce hayatını derinden etkilemiştir. Ancak zamanla bilimsel gelişmelerin artması ve kilise otoritesinin çeşitli alanlardaki müdahaleleri, kurumsal yapıya yönelik bir güvensizlik doğurmuş; bu durum yeni düşünsel arayışların önünü açmıştır.

Rousseau, Orta Çağ'ın baskıcı ve otoriter tutumlarına karşı çıkararak bireysellik temasını ön plana çıkarmıştır. Özellikle Emile adlı eserinde eğitimi merkeze almış ve insanın doğuştan sahip olduğu 'iyi' benliğin, yabancılığa uğramadan nasıl geliştirilebileceğini ele almıştır. Rousseau'ya göre insan, doğası gereği 'iyi'dir; onu bozan, toplumsal koşullar ve yapay kurumlardır. Bu nedenle insanın mutlu olabilmesi, kendi doğasına uygun biçimde birey olabilmesine bağlıdır. Rousseau, 'iyi' ve kötü yargılarının çocuklara erken yaşta öğretilmesi gerektiğini savunur. Ancak bu öğretim, baskıcı ve zorlayıcı bir müdahale anlamına gelmez; aksine çocuğun doğal gelişimini koruyacak bir rehberlik biçimini ifade eder. Çünkü insan doğasının temelinde 'iyi'lik bulunduğu için esas olan bu doğallığın korunmasıdır. Nitekim Rousseau yalnızca bireyselliği savunmakla kalmaz; insanların bir arada yaşamasının zorunluluğunu da dikkate alır. Bu bağlamda Toplum Sözleşmesi eserinde, bireysel özgürlük ile toplumsal düzen arasındaki ilişkiyi temellendirmeye çalışır. Böylece Rousseau, hem bireyin doğal iyiliğini hem de ortak yaşamın gerekliliğini birlikte ele alan bir düşünce ortaya koyar (Burkaz, 2014: 105-111). Toplum sözleşmesi, ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkar. Doğa durumundan çıkan insanın eşit bir biçimde yaşaması gerekir. Sözleşme insanı can ve mal güvenliği bakımından korurken aynı zamanda onun özgürlüğünü de sınırlandırır. Bu sınırlamanın amacı ortak iyiliktir; genel irade ise bu amacı gerçekleştirmek için vardır (Rousseau, 1-25). Fakat sözleşme ile yapay kurumların da varolması sorunu ortaya çıkmaktadır. Rousseau, güçsüzlerin yaşamasının gereksiz olduğunu söyleyerek tıp ilmine de karşı çıkar. Söz gelimi eğer yaşlı bir kimse hastalanırsa, onun tedavi edilmesini gereksiz görür. Değerler, toplumun ortaya çıkmasıyla birlikte başlar. Rousseau, insanın doğası gereği iyi'yi istediğini; ancak tutkuları nedeniyle kötülüğün ortaya çıktığını söyler. Ortaya çıkan kötülük bulaşıcıdır. Artık değer, başkasıyla olan ilişkiden bağımsız olarak var olmaz. Rousseau, iyi'liğin kaynağı olan öz sevgi ile merhameti önemli kavramlar arasında değerlendirir. İnsan, empati yoluyla başkasını anlar ve bu duygu paralelinde eylemlerini gerçekleştirir. Vicdan, empati duygusunda ortaya çıkan bazı duygulanımlar çatıştığında devreye girer. Akıl ise her ne kadar eylemler karşısında yönlendirici görünse de yanıltıcı olabilir; buna karşılık vicdan yanıltmaz. Çünkü vicdan, 'iyi' ve kötü karşısında bunu doğrudan hissettirir. Rousseau, duyguların ahlaki yaşamda önemli olduğunu ifade eder; insanın eylemlerini buna göre şekillendirerek bir yaşam sürdürebileceğini vurgular. İnsan ya 'iyi'yi ya da kötüyü seçer. Ancak vicdan, insanı değerli olan eylemleri gerçekleştirmeye yönelten bir güç olarak işlev görür. Kant'ın ortaya koyduğu ahlak sistemi, herhangi bir sözleşmeye dayanmayan, salt ödev temelli bir ahlak anlayışıdır.

Bu ahlak için ne Tanrı varsayımına ne de toplumsal bir sözleşmeye ihtiyaç vardır. İnsan, 'iyi'yi en üst ilke olarak konumlandığında genelgeçer bir ahlak sistemine ulaşır ve ortak değerlerden söz etmek mümkün hâle gelir. Kant, temelde mutluluğu esas almaz; aksine insanın tercihlerinin 'iyi' niyete göre şekillenmesi gerektiğini savunur. Ona göre erdemler farklı amaçlarla kullanılabilir, hatta kötüye alet edilebilir. Bu nedenle 'iyi' değer en üstte tutulması zorunludur. İyi niyet ise bizatihi kendinde ve koşulsuz olarak 'iyi'dir (Kenny, 272-273).

Kant'ın ahlak yasasına göre; '*en yüksek iyi*'nin zorunlu olarak varlığıdır. Akıllı varlığın, alt aşamadan üst aşamaya doğru ilerlemesi gerektiğini savunur. Bu aşamalar,

1. Animal
2. Human
3. Personality

İlk aşamada yeme ve içme yer alır; ikinci aşamada ise düşünme bulunur. Ancak ikinci aşamada yer alan düşünme, salt akla indirgenmez. Son aşamada insan, varlık koşuluna uygun biçimde davranır. Her kavrayış, kendi ilkesine uygun olmak durumundadır. Örneğin yalan söylenmemesi gerekiyorsa, yalan söylenmez. Çünkü kişi, iyi'yi en üstte tutar. Kant, övgüye değer vazifeleri insana ödev olarak formüle eder. Ona göre eğer bir şey fiyat karşılığında yerine konulabiliyorsa bu bir değişimdir; fakat yerine konulamıyorsa bu bir değerdir. İyi değerinin yerini hiçbir şey alamaz ve nihai hedef de bu olmalıdır.

İlk Çağ'dan Aydınlanma Dönemi'ne kadar uzanan değer düşüncesi, süreç içerisinde çok boyutlu bir yapı kazanır. Sokrates'ten Aristoteles'e kadar temellendirilen değer anlayışı, Rousseau ile birlikte farklı bir aşamaya evrilir. Kant'ın ortaya koyduğu değer fikri ise kendisinden önceki düşünürlerin sistemleştirmedeği özgün bir yapı sergiler. Bunun nedeni, Kant'ın genelgeçer bir değerler sistemi oluşturma amacı taşımasıdır. Kant'ın ödev ahlakına karşılık eylemin hedefinin iyi değil, haz ve fayda olması gerektiğini savunan Bentham ve Mill gibi düşünürler ortaya çıkar. Bu yaklaşımda eylemler, sonuçları öngörülerek değerlendirilir ve mutluluk miktarının artırılması amaçlanır. Böylece ahlaki ölçüt, niyetten ziyade eylemin ortaya çıkardığı fayda ve haz üzerinden temellendirilir.

Bentham, haz ilkesini temele alır. Ona göre mutluluk ile haz aynı şeyi ifade eder ve haz bir duyum olarak anlaşılır. Bununla birlikte Bentham'ın haz kavrayışı yalnızca yeme, içme ya da cinsel dürtülerle sınırlı değildir; naziklik, zenginlik gibi unsurlar da hazzın konusu olabilir. Bentham, her hazzı ilke olarak aynı değerde kabul eder; burada belirleyici olan hazların miktar bakımından farklılık göstermesidir. Değerler arasında kurulan hiyerarşiye benzer biçimde, Bentham da hazlar arasında bir değerlendirme yapar. Örneğin iki haz arasında tercih yapılacaksa, haz oranı daha yüksek olanın seçilmesi gerektiğini savunur. Eğer duygular ile olaylar arasında uyum varsa bu iyi, uyum yoksa kötü olarak değerlendirilir. Aristoteles, Aquinas ve pek çok ahlak düşünürü zinanın yanlış olduğunu ilkesel olarak savunur. Buna karşılık Bentham, ahlakı sonuçlara dayandırır ve değer yargısının eylemden önce değil, eylemin sonuçlarına göre belirlenmesi gerektiğini ileri sürer. Böylece ahlaki değerlendirme, eylemin doğasından ziyade ortaya çıkardığı haz ve acı miktarına göre yapılır (Tüfenkçi ve Çetin, 2017: 488-492).

John Stuart Mill de Bentham gibi sonuççu bir düşünürdür. Ancak aralarındaki fark, Mill'in Bentham'ın katı ve nicelikçi yaklaşımını yumuşatmasıdır. Mill, insan zihninin göz ardı edilmemesi gerektiğini savunur ve insan ile hayvan arasındaki akıl farkını vurgulayarak hazların yalnızca nicelik bakımından değil, nitelik bakımından da değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürer. Bu nedenle hazların kalitesi, insanın zihinsel ve entelektüel yetileri doğrultusunda belirlenir. Mill, iki haz arasında tercih yapılması gerektiğinde, çoğunluğun tercih ettiği hazzın esas alınabileceğini savunur. Bu yaklaşım, salt hayvani bir fayda anlayışını değil; daha yüksek nitelikli hazları dikkate alan bir değerlendirmeyi içerir. Bununla birlikte çoğunluğun onayladığı bir durumun yanlış olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Zira çoğunluğun gerçekleştirdiği bir eylem toplumun çıkarına uygun görünebilir; ancak bu çıkar değerlerle çelişebilir. Örneğin bir katilin ölümü toplum açısından faydalı gibi değerlendirilebilir; ancak iyinin temeli açısından bu durum doğrudan meşrulaştırılmaz.

Çünkü değerler, salt çoğunluk yargısına ya da toplumsal faydaya indirgenemez; değerler, değer yargılarından bağımsız bir temele dayanır.

K. Marx, sanayinin yükseldiği, emeğin sömürüldüğü ve değerın metalaştığı bir dönemde yaşar. Marx, insanın araçsallaştırıldığını, emeğin maddi bir unsura dönüştürüldüğünü ve sınıflar arasında giderek artan bir uçurumun oluştuğunu ifade eder. Emek-değer teorisinden hareketle değer kavramına ulaşmaya çalışır. Ancak bu bağlamda değer, büyük ölçüde metalaşmış bir içerik kazanır. İnsan, ortaya koyduğu emek ve ürettiği meta üzerinden değerli hâle gelir. Marx'a göre değer teorileri, üretim ilişkilerinin sömürüye nasıl yol açtığını açıklamak durumundadır. Zengin olan kimse, üretim araçlarına sahip olduğu için hem ekonomik gücü hem de toplumsal belirleyiciliği elinde bulundurur. Marx, emek olmaksızın makinelerin hiçbir anlam ifade etmeyeceğini savunur (Turan, 2017: 148-151). Sanayileşmenin artmasıyla birlikte değer yargıları ile değerler arasında derin farklar ortaya çıkar. Çünkü iyi, doğru ve güzel olanın yerini güç ve meta alır. İyi değeri, artık işçinin ortaya koyduğu üretimle ilişkilendirilir. Bu durum, değerın kendi öz anlamından uzaklaşarak farklı ve indirgenmiş bir içerik kazanmasına yol açar.

Kant felsefesinden etkilenen Nietzsche, Hristiyanların Tanrı kavramını hasta bir Tanrı ve Tanrı'nın en dip aşamada olduğunu söyler (Nietzsche, 2017: 22). Nietzsche, kilisenin ortaya koyduğu değerlere karşı çıkararak mevcut değerlerin yıkılması ve onların yerine yeni değerlerin inşa edilmesi gerektiğini savunur. Akli da bir inanç biçimi olarak değerlendiren Nietzsche, Tanrı merkezli bir ahlak anlayışının sürdürülmemesi gerektiğini ileri sürer. "Tanrı öldü." ifadesiyle, yalnızca teolojik bir iddiada bulunmaz; aynı zamanda mevcut değer sisteminin çöktüğünü ve yeni değerlerin yaratılması gerektiğini dile getirir.

'Değer takdirlerimizin ve manevi çizelgelerimizin gerçek değeri nedir? Kuralların bize sağladığı sonuç nedir? Kimin için? Neyle ilgili?

Cevap: Yaşam için. Ya yaşam nedir? Benim formülüm şöyle der: Yaşam, güç istencidir.'(Nietzsche , 2010: 89).

Nietzsche, değeri bir oluş; oluşu da güç istenci olarak görür. Orta Çağ'da Tanrı'nın ölümü düşüncesi Nietzsche'yi etkilemiş ve insanın nihilizmle baş başa kaldığını söylemiştir. Nihilizm nedir? Nihilizm, ideallerin ve sistemlerin yanlış sonuçlar ortaya çıkarmış bir deneyimdir. Nietzsche, nihilizmi çözmeye güç istencini devreye koyar (Nietzsche, 2017: 17). Nihilizm, değerlerin değersizleştirilmesi üzerine kurulu olup yaşamın hor görülmesi ve sonlu bir yaşam ile düşünce anlayışı üzerinden ifade edilir. Güç istemi, nihilizm sürecinde etkili bir kavramdır. Nietzsche bu nedenle üst insanın öneminden söz eder ve insanla ilgili görüşlerini açıklar.

İlk insan sınıfını "yırtıcı hayvan" olarak adlandırır. Bu insan, içgüdülerini henüz kontrol edemeyen insandır ve hayvandan neredeyse farkı yoktur. Platon ile birlikte trajik çağın sona erdiğini ve daha yüksek ideal bir dönemin başladığını söyler. Bu dönemin insanını ise "sürü insanı" olarak adlandırır.

Tanrı'nın ölmesiyle birlikte nihilizm gelişir ve değerlerin ortadan kalktığı bir değer krizi yaşanır. Eski değerlerin yok edilmesi ve onlara karşı çıkılmasıyla "özgür insan", yani "üst insan" ortaya çıkar. Gerçek ve değerli dünya, görülen ve yaşanan dünyadır. Üst insan, yaşamı olumlu bir sığramayı temsil eder. Üst insanın kendini egemen kılması gerekir; çünkü o sorgulayan, eleştiren, zihnini arındıran ve ön yargılardan uzak duran insandır. Nietzsche hayatı haz ve fayda üzerine kurmuş ve bunu sınırlandıran her şeyi reddetmiştir. Fakat değer, bizatihi haz ve fayda ile aynı kategoride yer alamaz. Çünkü haz ve fayda genelgeçer bir duygu değil, bireylerin menfaati üzerine şekillenir. Böyle bir şeyi temele alırsak ortada bir değerden söz edilemez. Adalet gibi değeri tamamen insanı frenlemek için olduğunu söyleyen Nietzsche, bunun yerine güç istencini koyarak temelsiz bir değer fikri ortaya koymuştur. Nitekim bu da bir gerçektir ki Nietzsche her ne kadar merhamet, adalet gibi değerlere karşı çıksa da eylemlerinde bunu göstermemiştir. Aslında Nietzsche'nin öfkesi ahlakın araçsallaştırılmasındadır. Nietzsche dinlenilmesi fakat uygulanmaması gereken bir yol göstermiştir.

Sonuç

Her ne kadar toplumların değer yargıları değişse de değerlerin kendisinin değişmediği iddiası, değer ile değer yargısı arasındaki ayrımı zorunlu kılar. Kültürlerin ve tarihsel koşulların farklılaşması, değerlerin yorumlanma biçimlerinde değişiklikler doğurur; ancak bu durum değerlerin özünü ortadan kaldırmaz. Özellikle “iyi” değerinin sürekliliği, ahlak felsefesinin en temel tartışma alanlarından birini oluşturur. Bu noktada savunulan görüş, ‘iyi’ nin tarihsel formlarının değişebileceği; fakat ‘iyi’ olma niteliğinin tümüyle görelî hâle getirilemeyeceğidir. Farklı çağlarda birçok ahlak sistemi inşa edilmeye çalışılmıştır. Ancak aynı dönemde yaşayan toplumların ve düşünürlerin dahi ortak ve genelgeçer bir yargıya ulaşamaması, değer yargılarının tarihsel ve toplumsal şartlardan etkilendiğini gösterir. Aile yapıları içinde bile değer yargılarının kuşaktan kuşağa farklılaştığı görülür. Bu durum, gelenekçi anlayışın değerleri koruma çabası ile değişim arasındaki gerilimi ortaya koyar. Yine de burada asıl mesele, değişenin değerini kendisi mi yoksa ona yüklenen anlam mı olduğudur. Örneğin bazı ilkel kabilelerde zayıf bireylerin öldürülmesi bir gelenek olarak kabul edilirken modern toplumlarda bu durum ahlaken kabul edilemez sayılır. Bu karşıtlık, değer yargılarının kültürel bağlama göre farklılaştığını gösterir. Ancak “yaşamın değeri” ilkesini esas alırsak, insanın yaşama hakkı tarihsel koşullardan bağımsız bir değer olarak savunulabilir. Bu bağlamda önemli olan, hangi ilkenin temel alındığı ve o ilkenin çıkar gözetilmeksizin uygulanıp uygulanmadığıdır. Eğer fayda ölçütü değerlerin yerine geçirilirse, değer araçsallaşır. Yönetim mekanizmaları zaman zaman değer adı altında faydayı ya da gücü meşrulaştırabilir. Bir insanın ölümü çeşitli gerekçelerle savunulabilir; ancak insanın yaşama değeri temel ilke olarak kabul edildiğinde, bu gerekçeler ahlaki açıdan sorgulanmaya açık hâle gelir. Tarih, birçok ölüm kararının sonradan haksızlık olarak değerlendirildiğini göstermiştir. Bu da değer ile çıkar arasındaki ayrımın ne denli hayati olduğunu ortaya koyar.

“Yargılar değişir; fakat değerler değişmez” iddiası, normatif bir savdır ve insanın bizatihi değerli bir varlık olduğu kabulüne dayanır. İnsan yalnızca işlevi, gücü ya da üretimi üzerinden değil; insan olması bakımından değere sahiptir. Bu kabul, insanı araç değil amaç olarak gören anlayışla örtüşür. Toplumların tümü insanın bu değerini esas alırsa, daha tutarlı ve evrensel nitelikte değer yargıları geliştirmek mümkün olabilir. Aksi takdirde mutluluk ve huzur, geçici ve koşullu hâle gelir. Pandemi gibi kriz dönemleri bu tartışmayı somutlaştırır. Ölüm tehdidinin yoğunlaştığı bir ortamda yöneticilerin yaşamı en üst değer olarak kabul ederek politika üretmeleri, değerlerin pratikte nasıl belirleyici olabileceğini gösterir. Eğer yaşam değeri temel ilke olarak benimsenirse, alınan kararlar da bu ilkeye göre şekillenir. Bu durum, değerlerin yalnızca teorik kavramlar değil; toplumsal ve siyasal pratiği yönlendiren temel ilkeler olduğunu ortaya koyar.

Referanslar

- Arat, Necla, 18. Yüzyıl İngiliz Felsefesinde Etik Ve Estetik Değerler Arasındaki İlgi Sorunu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- Burkaz, Vildan, Platon Ve Rousseau’da İnsan Doğası Bağlamında Eğitim, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2014.
- Cevizci, Ahmet Felsefe Sözlüğü, Say Yay., 2012, Ankara.
- Erdem, Hüsameddin, İlkçağ Felsefesi Tarihi, Hü-Er Yay., Baskı 7, Konya, 2011.
- Kenny, Anthony, Ortaçağ Felsefesi, Çev. Şeyma Yılmaz, Küre Yay., Cilt 2.
- Kenny, Anthony, Modern Felsefenin Yükselişi, Çev. Volkan Uzundağ, Küre Yay., Baskı 2, Cilt 3.
- Nietzsche, Deccal, Çev. Ayça Kaya, Say. Yay., İstanbul, 2017.
- Nietzsche, Güç İstenci, Çev. Nilüfer Epçeli, Say. Yay., 2010, İstanbul.
- Nutall, Jon, Ahlak Üzerine Tartışmalar, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 2011.

- Ocak, Hasan Bir Ahlak Felsefesi Problemi Olarak Erdem Kavramına Yüklenen Anlamın İlkçağ'dan Ortaçağ'a Evrimi, Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi, S.11, 2011.
- Rousseau, J. J. Toplum Sözleşmesi, Çev. Vedat Günyol, Kültür Yay., Basım 9.
- Turan, Volkan, Karl Marx'ta Bölüşüm, Pek Yay., Cilt 1, Sayı 2, 2017.
- Tüfenkçi, Semra Ve Mustafa Çetin, Rousseau'da İnsan Doğası Ve Değerler Eğitimi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 16, Sayı 32, 2017.